NOTE EPIGRAFICE III*

FLORIAN MATEI-POPESCU**

Rezumat: În acest articol sunt publicate două inscripții în limba greacă ce conțin liste de nume. Ambele inscripții au loc de descoperire necunoscut, totuşi pe baza analizei interne provenienţa histriană a uneia dintre ele este indubitabilă. De asemenea, este republicat un fragment de altar ce conține o inscripție în limba greacă, descoperit, cel mai probabil, pe teritoriul provinciei Dacia Inferior. Cele trei monumente se află în colecțiile Muzeului Național de Antichități, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti.

Cuvinte-cheie: colecțiile MNA, inscripții greceşti, altar, Dunărea de Jos, țărmul vestic al Mării Negre.

În colecțiile Muzeului Național de Antichități (MNA), aflate la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti, se păstrează un număr important de inscripții în limba greacă, de mici dimensiuni şi cu loc de descoperire necunoscut. În general, acestea fie au fost publicate parțial, fie au rămas inedite. Dintre ele am ales pentru această serie a notelor epigrafice trei inscripții: două inedite şi una publicată de Gr. Tocilescu, dar care, deşi a fost reluată de mai multe ori, a fost incorect încadrată tipologic.

1. Fragment de album, epoca elenistică, MNA L 1491

Placă de marmură, ruptă în toate părțile. Este posibil totuşi ca marginea din stânga să fie păstrată. Dimensiuni: înălțime maximă păstrată – 15 cm; lățime – 14 cm; grosime – 6,5 cm; înălțime litere 1,5 – 2 cm. Întrucât avem de a face cu o listă de nume, este greu de precizat dacă inscripția era sau nu dispusă pe mai multe coloane. Din punct de vedere paleografic, merită a fi reținute următoarele forme: *alpha* cu bara mediană frântă; *theta* cu o bară oblică pe mijloc; *mu* şi *nu* cu hasta dreaptă mai scurtă decât corpul literei; *omicron* mai mic decât restul literelor; *sigma* cu brațele uşor oblice; *omega* aproximativ de forma unui *omicron*, dar deschis şi cu două puncte în lateral, unite prin linii superficiale. Pe baza observațiilor paleografice, inscripția se poate încadra în sec. III a. Chr., mai degrabă în a doua sa jumătate.

---

* Matei-Popescu 2003–2005; Matei-Popescu 2008–2009. Ca de atâtea alte ori, doresc să mulțumesc domnului profesor Alexandru Avram şi prietenului Dan Dana pentru sugestiile oferite.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, Bucureşti; e-mail: florian.matei@gmail.com

SCIVA, tomul 62, nr. 3–4, Bucureşti, 2011, p. 265–273

https://biblioteca-digitala.ro

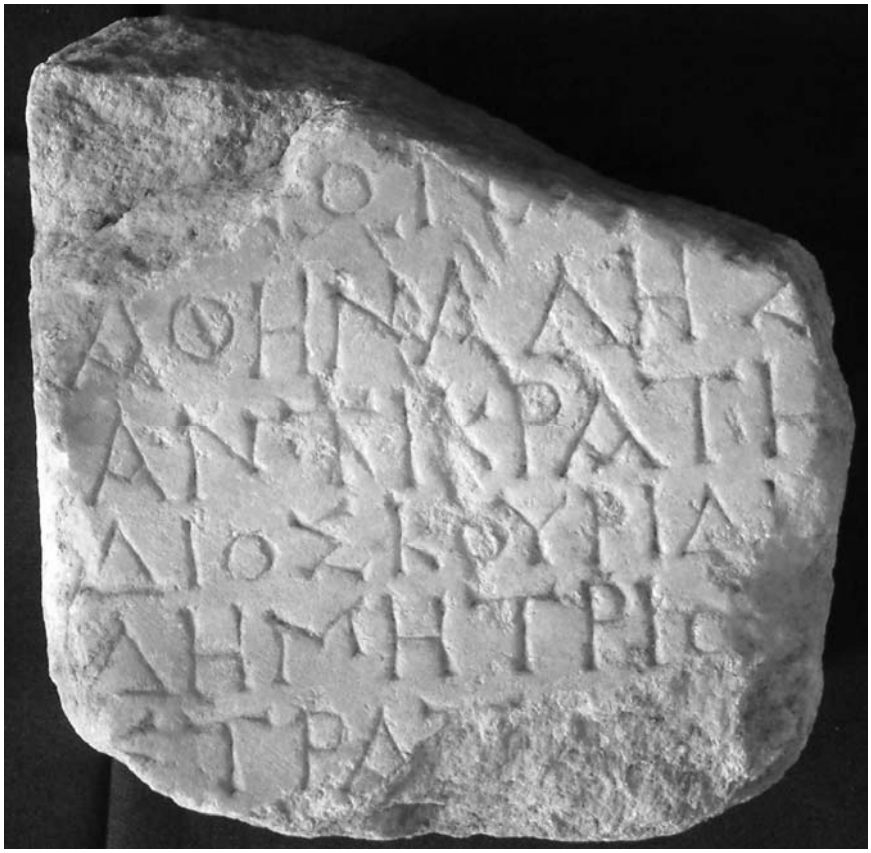

Fig. 1. Fragment de album, MNA L 1491.

[...]
[....].ΩΝ.[...]
Ἀθηνάδης [...]
Ἀντικράτη[ς ...]
Διοσκουρίδ[ης ...]
Δημήτριο[ς ...]
Στράτ[ων ? …]
[...]

Inscripţia conţine o listă de nume, parţial păstrată. Ultimul nume păstrat este întregit *exempli gratia*, posibilităţile fiind extrem de numeroase (Στράταρχος, Στρατήγιος, Στράτηγος, Στρατίας, Στρατῖνος, Στράτιος, Στρατοκλῆς, Στρατόνικος, Στρατόφιλος, Στρατῶναξ etc.). Totuşi, cel mai răspândit în zona

https://biblioteca-digitala.ro

ţărmului vestic al Pontului Euxin pare a fi Στράτων[1]. Majoritatea numelor păstrate sunt tipice pentru lumea greacă în general, cu excepţia numelui Ἀθηνάδης, atestat, evident, la Atena şi în Attica[2], însă destul de rar întâlnit în alte părţi. Interesant este că numele apare atestat de 13 ori la Histria, prin inscripţii ce datează din secolele III–II a. Chr. până în sec. III p. Chr.[3], ceea ce pledează în mod convingător pentru provenienţa histriană a inscripţiei. Celelalte nume sunt însă mult mai răspândite. Astfel, Ἀντικράτης apare pe coasta vestică a Pontului Euxin la Histria, dar şi la Tomis[4]. Διοσκουρίδης este cel mai răspândit, atât pe ţărmul vestic, cât şi pe ţărmul nordic al Pontului Euxin, cu multiple atestări până în epoca romană târzie[5]. La fel de răspândite sunt şi numele Δημήτριος[6] şi Στράτων (*vide supra*).

Având în vedere observaţiile onomastice, dar şi locul de păstrare, acest fragment de album provine în mod aproape sigur de la Histria.

2. Fragment de album, epoca romană, MNA L 1492 A+B

Placă de marmură, ruptă în partea dreaptă, sus şi jos. Se păstrează marginea din stânga. Se compune din două bucăţi care se lipesc perfect. Dimensiuni: înălţime – 15, 5 cm; lăţime – 21, 5 cm; lăţime marginea din dreapta – 4 cm; grosime – 5 cm; înălţimea literelor – 2 cm. Literele gravate îngrijit: *epsilon* cu bara mediană mai scurtă; *pi* cu bara de deasupra mai lungă la dreapta în comparaţie cu corpul literei; *phi* cu bara mediană alungită fără caracteristici deosebite. Pe al doilea şi al treilea rând se păstrează două puncte de despărţire, al doilea fiind notat greşit. Un punct de despărţire pare a se păstra şi pe primul rând. Pe baza caracterelor paleografice inscripţia se poate data în cursul sec. II p. Chr.

[...]
Φ[λ]ά(βιος) · Αἴλις Α [...]
Φλά(βιος) · Μακε[δὼν ...]
Φίλων Ἀρτε[μᾶ ? ...]
Καλλέας Δ[ορυφόρου ? ...]
Ἀπρείλις Μ[...]
[...]

3 Φίλω·ν

[1] LGPN IV, p. 318–319, *s. v.* Vezi, de asemenea, şi toate numele atestate ce conţin secvenţa Στράτ[...], LGPN IV, p. 317–319.

[2] LGPN II, p. 10, *s. v.*

[3] LGPN IV, p. 9, *s. v.* Alte atestări la Pantikapaion în sec. IV a.Chr. şi la Augusta Traiana în sec. III p.Chr. (IGB III 1584).

[4] LGPN IV, p. 29, *s. v.*

[5] LGPN IV, p. 107–108, *s. v.*

[6] LGPN IV, p. 91–93, *s. v.*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Fragment de album, MNA L 1492 A+B.

La începutul primului rând se disting capătul de jos al barei mediane a literei *phi* şi puţin din bucla literei. De asemenea, se distinge, înainte de punctul despărţitor, hasta oblică din partea dreaptă, cel mai probabil a literei *alpha*.

Inscripţia conţine o listă de nume. Dintre acestea, se evidenţiază doi cetăţeni romani, *Flavius Aeli(u)s A[...]* şi *Flavius Mace[do]*, dar şi purtătorul unui nume roman, dar care este redat în manieră grecească, Ἀπρείλις M[...]. Avem de a face cu o formă contrasă a numelui: Ἀπρείλι(ο)ς. Numele, cu numeroasele sale variante, este răspândit mai degrabă în provinciile vestice ale Imperiului[7]. În zona provinciilor de la Dunărea de jos, numele este atestat doar în provincia Moesia Superior[8]. De asemenea, este atestat mai la sud, în provincia Thracia, sub forma Φλ. Ἀπρείλιος[9]. Dacă admitem, după cum se va vedea mai jos, că această inscripţie provine de pe ţărmul vestic al Pontului Euxin, atunci numele ar fi pentru prima dată atestat în această zonă. Forma Αἴλις este evident forma contrasă a

[7] OPEL I, 152–153, *s. v.* Vezi, de asemenea, Alföldy 1969, 154, pentru atestările din provincia Dalmatia şi observaţia generală: „Besonders im Westen verbreitet, häufig auch in Italien".

[8] CIL III 8117 = IMS II 115, Viminacium.

[9] IGB III 1167.

https://biblioteca-digitala.ro

nomen-ului Αἴλιος (= *Aelius*)[10]. *Nomen*-ul *Flavius* folosit pe post de *praenomen* este un fenomen atestat[11]. Astfel, am putea avea de a face cu un nume de tipul: *Fl. Aelius A[...]*, unde *cognomen*-ul să fi fost de origine grecească. În acelaşi timp, *Aelius* ar fi putut fi folosit pe post de *cognomen*, urmat apoi de un patronimic[12]. Pe baza elementelor de natură internă ale textului, precum şi pe baza caracterelor paleografice, inscripţia se poate data în sec. II p. Chr.

Un personaj cu numele *Flavius Macedo* este atestat într-o inscripţie descoperită în teritoriul Histriei, în peştera „La Adam". Inscripţia a fost ridicată în cinstea zeului Mithras de intendentul acestuia, *Flavius Horimos*[13].

La Histria este atestat de asemenea Φίλων Ἀρτεμᾶ, în lista membrilor gerusiei, după a doua întemeiere a oraşului, din anul 138 p. Chr.[14]

Tot la Histria este atestat un personaj Καλλέας Δορυφόρου, într-o listă a câştigătorilor unui concurs sacru de la mijlocul sec. II[15]. Acelaşi personaj ar putea să apară şi pe o altă listă de nume, păstrată fragmentar (Καλλέας [Δορυφόρου])[16].

Deşi aceste trei nume sunt extrem de răspândite, cred că putem lua totuşi în considerare ipoteza că acest fragment de album a fost descoperit la Histria sau în teritoriu, în condiţii necunoscute, poate spre sfârşitul secolului al XIX-lea, înainte de începutul săpăturilor arheologice sistematice. Dacă fragmentul ar fi fost descoperit după acest moment, ar fi existat puţine şanse ca să intre în colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi cu loc de descoperire necunoscut. În aceste condiţii, am hotărât să reîntregesc în consecinţă numele păstrate pe acest fragment, evident *exempli gratia* (cu excepţia Φλά(βιος) Μακε[δὼν ...]), întrucât nu există elemente de siguranţă suficiente.

3. Altar votiv, MNA L 1627

Altar de calcar, de mici dimensiuni (*arula*), fără loc de descoperire. Publicat pentru prima dată de Gr. Tocilescu şi reluat apoi în CIL III (printre inscripţiile

---

[10] O formă *Ailius* este atestată şi într-o inscripţie în limba latină, descoperită în teritoriul oraşului Tomis, la Cumpăna (CIL III 7532 = ILS 4069 = ISM II 129). Αἴλιος nu este atestat pe coasta de vest a Mării Negre, dar este atestat la Olbia (IOSPE I^2 89, 6), LGPN IV, 11, *s. v.*

[11] La Roma pe o listă cu membrii cohortei *V vigilum*, din anul 210, apare un *Fl. Aelius Hermogenes*, din *centuria Sohaemi* (CIL VI 1058, *in postica*, nr. 154).

[12] Este soluţia pe care o preferă Dan Dana. În Moesia Inferior este atestat la Capidava un *Coc(ceius) Elius* (ISM V 29). Tot la Capidava este atestat şi *Coc(eius) Helius*, dar aici *cognomen*-ul este derivat din grecescul *Helios* (ISM V 30). Este însă foarte posibil să avem de a face cu acelaşi personaj, al cărui nume a fost scris diferit, mai ales că amuţirea lui *h* este un fenomen extrem de răspândit în latina din Moesia Inferior, Mihăescu 1978, 203. Un alt *Cocc(eius) Elius* (sau poate acelaşi) este atestat la Ulmetum (ISM V 73). Pentru toate atestările lui *Aelius*, folosit pe post de *cognomen*, vezi OPEL I, 32–33, *s. v.*

[13] ISM I 374, B, r. 1: Φλ(αούιος) Ὥριμος, Φλ(αουίου) Μακέδονος οἰκονόμος. *Flavius Horimos* mai apare pe câteva inscripţii descoperite în acelaşi loc, ISM I 375–377.

[14] ISM I 193, col. II, r. 73. Pe col. I, r. 101, este atestat Ἀρτεμᾶς Φίλ[ωνος].

[15] ISM I 196, r. 13–14.

[16] ISM I 201, col. I, r. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Daciae incertae), şi în corpusul inscripţiilor greceşti din provinciile dacice (unde monumentul este descris, după desenul ediţiei Tocilescu, ca fiind o „Steinplatte”). La fel este descris monumentul şi de către I.I. Russu: „placă de piatră cu nume proprii”. Până acum, nimeni nu a observat că monumentul este, de fapt, un altar votiv. În cursul activităţilor de reinventariere a colecţiilor Muzeului Naţional de Antichităţi, am redescoperit monumentul şi am putut face o nouă verificare.

Fig. 3. Altar votiv, MNA L 1627.

Altarul este rupt aproximativ pe jumătate, din fericire păstrându-se partea cu inscripţia. La origine era decorat pe laturi cu rozete, după cum se păstrează pe una dintre acestea. Literele sunt gravate neîngrijit (Tocilescu: „schlechte Buchstaben”) şi sunt pictate cu roşu. Se păstrează urmele liniilor de reglaj. Dimensiuni: înălţime maximă păstrată – 19 cm; lăţime – 9 cm; grosime păstrată – 2 – 5, 5 cm; câmpul inscripţiei – 10, 5 x 9 cm; înălţime litere – 1, 5 – 2 cm, în primul rând literele sunt sensibil mai mici în comparaţie cu restul inscripţiei. Din punct de vedere paleografic,

https://biblioteca-digitala.ro

merită a fi reținute formele lunare ale literelor *epsilon* şi *sigma*, forma lui *upsilon* de tipul unui *V* latin, precum şi dimensiunile disproporționate ale literei *phi*.

Tocilescu 1879, 44, nr. 14 (din colecția C. Bolliac); CIL III 8059; Russu 1965, 53, nr. 4a; CIGD 131.

Αρα
Γάϊος {ος}
Φλα<β>εῖν(ος ?)
Ἰούλιος
ΟΥΕΙΚΤΙ (?)

5 ΗΧΕΙΚΤΙ Tocilescu ; ΠΥΕΙΚΤΙ Ruscu.

Ne aflăm aşadar în fața unui altar de mici dimensiuni, după cum apare în primul rând al inscripției, unde este folosit cuvântulul latin *ara*. Ar putea însă, foarte bine, să fie vorba de cuvântul grecesc ἀρά, cu sensul de jurământ. Totuşi, cel mai probabil, la fel ca în inscripțiile latine, în primul rând apare cuvântul *ara* = altar. Următoarele rânduri conțin lista dedicanților, cel mai probabil unul sau trei dedicanți: *Gaius Flavin(us) Iulius* sau *Gaius*, *Flavin(us)*, *Iulius*. Personal, aş înclina mai degrabă spre a doua variantă, având astfel de a face cu peregrini. *Cognomen*-ul *Flavinus* (lapicidul a omis o literă – Φλα<β>εῖν(ος), deşi mai rar, fiind mai degrabă răspândit în provinciile vestice, mai ales în Hispania[17], este atestat totuşi în Dacia, la Apulum[18]. Din păcate, lectura ultimului rând rămâne în continuare incertă, mai ales în ceea ce priveşte primele două sau trei litere (o altă variantă de lectură, perfect posibilă: ΣΙΥΕΙΚΤΙ).

Având în vedere locul de păstrare şi caracterul bilingv, altarul ar putea proveni din provincia Dacia Inferior, deşi o origine sud-dunăreană, din provincia Moesia Inferior, nu poate fi cu totul exclusă.

EPIGRAPHIC NOTES (III)

ABSTRACT

Two new Greek inscriptions are published here from the collections of the National Museum of Antiquities (MNA) of the „Vasile Pârvan" Institute of Archaeology in Bucharest. Another one, coming from the same collections, is republished here with a new reading and interpretation of its functionality. The first two fragmentary Greek inscriptions contain lists of names. The other one is a

[17] Alföldy 1969, 205, *s. v.*

[18] AÉ 1991, 1342; IDR III/5, 89: *Flavinus / Castor(?is) AV / ius(s)o (H)erculis / [...]*; CIL III 1202 = IDR III/5, 605: *D. M. / M. Ulp(io) M. / f. Flavino / optio(ni) s/ignifero(rum) / leg(ionis) XIII G/em(inae) stip(endiorum) XXV vix(it) / [an(nis) ..] Titia / Maximil(l)a / coni(ugi) pi(issimo) / f(aciendum) c(uravit)*. Vezi şi OPEL II, 144, *s. v.*

https://biblioteca-digitala.ro

votive altar. Their discovery places are unknown. Nevertheless, for the two Greek inscriptions a possible origin on the west shore of the Black Sea is here assumed (based on internal analysis one inscription comes without any doubts from Histria), whereas the votive altar could have been discovered in Dacia Inferior or Moesia Inferior.

1. Fragment of a list of names from the Hellenistic age, MNA L 1491. A fragmentary preserved marble plate broken on the upper, lower and right parts. On the left side it is possible to have a margin. From the palaeographic point of view the inscription could be dated in the 3rd century BC. The preserved names are typical for the Greek environment. The name Ἀθηνάδης must be pointed out, as it is, of course, attested in Athens and in Attica, but it is not so much widespread as the other names from the inscription. Considering that the name is already attested in Istros (13 attestations from 15 attestations of the west shore of the Black Sea), it is highly possible that the inscription was discovered there.

2. Fragment of a list of names from the Imperial Roman age, MNA L 1492 A+B. A fragmentary preserved marble plate (two conjoint parts) broken on the upper, lower and left parts. A margin is preserved on the right. From the palaeographic and onomastic point of view the inscription could be dated in the 2nd century AD. Moreover based on the regional onomastic enquire the inscription probably originates from Histria (Φίλων Ἀρτεμᾶ, Καλλέας Δορυφόρου, Φλά(βιος) Μακεδὼν are all attested by 2nd century AD inscriptions there).

3. Votive altar, MNA L 1627. Fragment of a limestone altar, the entire half of the stone, with inscription field preserved. The inscription field is only damaged in the right lower corner. The monument was published before, but only as a stone plate. The type of monument is described in the first line of the inscription, where the Latin word *ara*, in Greek transliteration, can be find. A list of names follows, but is impossible to decide whether a single person (*Gaius Flavinus Iulius*) or three persons (*Gaius*, *Flavinus*, *Iulius*) dedicated the altar. The last preserved line of the inscription is impossible to be read. Taking into account that the altar is part of the MNA collections and its bilingual character, a possible origin in the Roman province of *Dacia Inferior* was presumed. Nevertheless a possible South-Danubian (*Moesia Inferior)* origin cannot be completely ruled out.

Keywords: MNA collections, Greek inscriptions, Lower Danube, the west shore of the Black Sea.

BIBLIOGRAFIE

Alföldy 1969 — Alföldy G., *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Beiträge zur Namenforschung, Beiheft 4, Heildelberg, 1969.

CIGD — Ruscu L., *Corpus inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Hungarian Polis Studies 10, Debreţin, 2003.

LGPN II — Fraser P.M., E. Matthews (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names. Volume II. Attica*, edited by M. J. Osborne, S. G. Byrne, Oxford, 1994.

LGPN IV — Fraser P.M., E. Matthews (eds.), R.W.V. Catling (assist. ed.), *A Lexicon of Greek Personal Names. Volume IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford, 2005.

Matei-Popescu 2003–2005 — Matei-Popescu Florian, *Note epigrafice I*, SCIVA 54–56, 303–312.

https://biblioteca-digitala.ro

Matei-Popescu 2008–2009	Matei-Popescu Florian, *Note epigrafice II*, SCIVA 59–60, 241–245.
Mihăescu 1978	Mihăescu H., *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti-Paris.
OPEL	Lőrincz B. (ed.), *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Budapesta-Viena, vol. I, 1994; vol. II, 1999; vol. III, 2000; vol. IV, 2002.
Russu 1965	Russu I.I., *Inscripţiile greceşti din Dacia*, Muzeul Brukental. Studii şi comunicări. Arheologie şi istorie 12, 47–82.
Tocilescu 1879	Tocilescu Gr., *Inschriften aus Rumänien*, AEM 3, 1879, 40–46.

LIST OF THE CAPTIONS

Fig. 1. Fragment of a name list, MNA L 1491.
Fig. 2. Fragment of a name list, MNA L 1492 A+B.
Fig. 3. Votive altar, MNA L 1627.

https://biblioteca-digitala.ro